

Mauthausen 1938 - utom synhåll?

Vad var Mauthausen-Gusen-lägre?

Mauthausen-Gusen-lägre började byggas fyra månader efter "Anschluss", "anslutningen", augusti 1938 då Österrike blev en del av Nazityskland. Det byggdes av fångar som kommenderats dit från Dachau, Tysklands första koncentrationsläger. Platsen valdes då den var glest befolkad, men låg nära till Linz, dit det fanns goda järnvägsförbindelser.

Mauthausen-Gusen var ett tvillingläger. Ena halvan, Gusen, låg i det närbelägna samhället med samma namn. I denna del, en knapp halvmil från Mauthausen, fanns det stora underjordiska industrier som byggts av lägerfångar. Gusen-delen är i dag helt riven, men det är uppenbart att detta läger låg än mer insprängt i befintliga jordbruksbyar än det bevarade Mauthausen.

Mauthausen-Gusen ägdes och drevs som ett privat företag, på entreprenad åt tyska staten, och var det mest lönsamma av tvångsarbetslägren. Slavarbetare lejdes ut från lägre till kringliggande gårdar och företag, och flera stora tyska koncerner anlade filialer i eller i anslutning till lägre, den mest kända mopedfabrikanten PUCH och flygplanstillverkaren Messerschmitt. Det närbelägna stenbrottet ägdes av SS holdingbolag DEST och skulle leverera granit till Albert Speers monumentalbyggen. I Gusen fanns också den Messerschmitt-fabrik som på tyska flygvapnets uppdrag skulle bygga det nya jetplanet ME 262, produktion som dock aldrig riktigt kom igång, helt enkelt därför att fångarna var i alltför dåligt skick.

Under 1938-45 dog ca **120000** fångar i lägerkomplexet Mauthausen-Gusen. (Dödssiffran är dock mycket osäker – den kan vara så hög som **300 000**.) Ju längre kriget pågick, desto mer utvecklades Mauthausen till ett renodlat dödslägre. Fram till 1940 var lägre en uppsamlingsplats för främst politiska motståndare, som socialdemokrater, anarkister (varav många flytt från Francos Spanien), oppositionella av religiös natur, men också för homosexuella och romer.

SPELAR ROLL

Tanken var att lägret skulle fungera som "utrotning via arbete", intellektuella sändes till Mauthausen, där de skulle gå under av det hårda arbetet i granitbrotten. (En av de mer kända fångar som överlevde vistelsen var Simon Wiesenthal.) Så skickades stora grupper av polska akademiker, präster och politiker till Mauthausen. Längre fram under kriget utgjordes fångarna av mer blandad bakgrund, men de renodlat politiska fångarna förblev i majoritet, bland dem flera engelska och amerikanska agenter som tillfångatagits och en större grupp sovjetiska officerare. Mot slutet av kriget steg antalet fångar med judisk bakgrund, men var aldrig mer än 10 procent.

Mauthausen-Gusen var också det läger där man experimenterade med olika avrättningsmetoder, som fenolinjektioner i hjärtat och transportabla gaskammare, där avgaserna från en lastbil gick rakt in i ett lastutrymme med fångar. Vissa uppgifter gör gällande att Gusen var en av de första platserna där man försökte använda Zyklon-B-gas för att avrätta fångar, men då de första försöken gjordes i en dåligt tätad träbarack dog även flera SS-vakter. En fast gaskammare byggdes i december 1941.

Kommandant för Mauthausen-Gusen var från 1939 och fram till 1945 **Franz Ziereis**, som 1945 sköts av amerikanska soldater under ett flyktförsök.

Vaktornen i Mauthausenlägret 2007.

Avrättningar i "Dödstrappan"

"Dödstrappan" i Wiener-graven.

Stenbrottet "Wiener-graven" sorterade under Mauthausen och ligger i direkt anslutning till lägret, på dess norra sida. Det är där som den så kallade "dödstrappan" finns. Redan före gaskammarens installation användes "dödstrappan" som avrättningsmetod: de försvagade fångarna tvingades springa upp och ned med stenblock tills de kollapsade. Var de ännu inte döda slogs de ihjäl på platsen eller fick ligga tills de avled. Det var också vanligt att man knuffade ned fångar från avsatsen längst upp och lät dem slå ihjäl sig i själva stenbrottet. När Eleonore Gusenbauer skriver sitt brev är detta alltså en vanlig avrättningsmetod – inte särskilt effektiv, men desto grymmare.

Eleonore Gusenbauer skriver brev

"I koncentrationslägret Mauthausen har på arbetsplatsen i Wienergraven upprepade gånger fångar skjutits ihjäl. De som träffats dåligt och fortfarande lever, blir ofta liggande bredvid de döda i timmar och ibland upp till en halv dag. Min bostad ligger på en höjd bredvid Wienergraven och därför blir man ofta ofrivilligt vittne till dylika illdåd. Jag är hur som helst sjuklig och att se sådant utsätter mina nerver för en sådan påfrestning att jag inte står ut med detta så länge till. Jag ber därför om att sådana omänskliga handlingar upphör, eller att de åtminstone utförs utom synhåll".

Brevet skrivs av **Eleonore Gusenbauer**, en kvinna i 70-årsåldern, bosatt i en bondgård med direkt utsikt över stenbrottet i lägret Mauthausen. Enligt hennes sonson Rudolf Gusenbauer var hon medveten om att ett klagomål direkt till lägerledningen i Mauthausen skulle kunna leda till att hon själv fängslades. Alltså vände hon sig, i slutet av september 1941, med sitt brev till polisen i Perg, närmare bestämt till polischefen där, Fleischman. Denne befann sig redan i konflikt med SS på orten, och samlade hela kriget på dokument för att visa på SS övergrepp, men då främst mot orsbefolkningen utanför lägret. Fleischmans dossier ("Chronik") förvaras på Mauthausen-arkivet i Wien. Där finns ett referat av den text som översatts ovan.

Fleischman var i princip maktlös men hade tillsammans med borgmästaren i Perg vågat framföra vissa klagomål till Berlin, ända upp till SS "Obergruppenführer" Ernst Kaltenbrunner (själv från Linz). Denne hotats till tystnad. Fleischman retirerade till att föra bok över SS framfart utanför lägret.

Den gård där Eleonore Gusenbauer bodde ligger kvar. Det mesta ser ut som förut, enda skillnaden är att träden mellan hennes gård och stenbrottet Wienergraven vuxit sig högre. Idag är det Eleonores sonson Rudolf Gusenbauer som driver gården.

I intervjun säger Rudolf Gusenbauer att det som Eleonore G bevitnade inte i första hand skedde i själva stenbrottet "Wienergraven". På kartor från tiden kan man se hur gränsen mellan lägrets område och det "civila" gick längre upp på slänten, direkt nedanför Gusenbauers gård. Gränsen markerades med ett ståltrådsstängsel. De vakter som ledde arbetet vid denna gräns brukade ta av fångar deras mössor och kasta dem över eller i närheten av staketet. Det var regel på att man var tvungen att bära mössa, annars kunde man arkebuseras. När fångarna tvingades hämta sin mössa sköt man dem för "flyktförsök". **Det måste alltså vara dessa avrättningar hon blivit vittne till.**

Eleonore Gusenbauers gård idag. I förgrunden "Dödstrappan" i Wienergraven.

Vad ville Eleonore G åstadkomma?

När Eleonore Gusenbauer skriver ned sitt "klagomål" till polischefen Fleischman - tyder det på gott socialt självförtroende – eller är hon bara naiv? Tror hon sig om att kunna påverka? Vill hon rädda liv, eller vill hon "bara" slippa se vad som händer? Och tar hon en risk?

Som Rudolf Gusenbauer berättar hände det att en fånge gömde sig på deras gård och stal mat. I det läget fann Gusenbauer sr (Eleonores son) det för gott att anmäla honom för SS, som kom och hämtade honom. Rudolf G menar att det var enda utvägen: bönder som skyddade fångar riskerade själva att råka mycket illa ut.

Gordon Horowitz beskriver i sin bok **"In the Shadow of Death"** hur integrerad lokalbefolkningen var i lägerhanteringen, i såväl Mauthausen som i Gusen. Bönder i området kunde få hyra in slavarbetare från lägret, och det gjorde också familjen Gusenbauer. När en grupp ryska krigsfångar vintern 1944 rymmer från Mauthausen tar lokala bönder aktiv del i jakten, infångandet och mordandet (den s k "Hasenjagd", harjakten). Samtidigt skrämde man befolkningen till att inte se mer än nödvändigt. I lägrens "barndom" fick lokalpolisen i uppdrag att se till att ingen fanns i närheten vid fångtransporter, för då kunde de "råka illa ut." Den socialdemokratiska lokalpolitikern **Alois Brenner**, som en tid arbetade i lägret för att lära fångar hugga sten, blev avstängd då han behandlade dem alltför mänskligt – han gav en av dem

ett glas vatten. Alois Brenner dömdes också till flera års vistelse i Dachau för att han offentligt sagt att lokalbefolkningen upprördes av behandlingen av fångarna.

Man gavs alltså ekonomiska fördelar av lägre existens, men skrämdes också till att inte lägga sig i mer än nödvändigt.

Eleonore Gusenbauer tog alltså en risk då hon skrev sitt brev, och hon visste nog att hon gjorde det. Sonsonen understryker att hon undvek att vända sig till lägerpersonalen, som hon hade på nära håll, och i stället gick omvägen via en "civil" polisman i Perg. Samtidigt är hon angelägen nog att ta risken. Är det då bara sin "sinnesfrid" hon är ute efter att försvara?

Formuleringen i brevet, "Jag är redan sjuklig, och i alla händelser är sådana syner en svår belastning på mina nerver och jag står snart inte ut längre. Jag anhåller därför om att ni upphör med dessa illdåd eller att de åtminstone utförs utom synhåll" låter kallhamrad. Men kan Eleonore Gusenbauers syfte vara att upplysa om att lokalbefolkningen *vet*? Och att man hade "ögonen på sig"? Eller är det att överskatta henne?

Enligt Rudolf G upphörde i alla fall avrättningarna inom synhåll från gården strax efter att brevet lämnats in hos Fleischman. Exakt hur det ena hänger ihop med det andra kommer vi aldrig att få veta.

Vem som är **förövare** respektive **offer** står här ganska klart. Men just **åskådarens** position – profitör, maktlös, påhejare, tyst men avståndstagande, okunnig? – är mycket oklar. Det ena löper in i det andra. Också hos Eleonore G.

Men vad hade hänt om fler gjort som Alois Brenner och Eleonore Gusenbauer?

